

УДК 026:271.2-737] (477.83) "15/17"

Віктор Соколов,
кандидат історичних наук, головний бібліотекар
Національної парламентської бібліотеки України

Бібліотеки церковних братств в Україні у XVI—XVIII ст.

Досліджуються формування, склад, коло читачів книжкових зібрань церковних братств в Україні у XVI—XVIII ст. Аналізуються особливості розвитку окремих книгозбірень братств, зокрема Львівського братства, загальні тенденції та закономірності формування їхніх книжкових фондів.

Ключові слова: Україна, XVI—XVIII ст., бібліотека, церковне братство, книга, книжкове зібрання, історія бібліотек.

Останнім часом все більше зростає інтерес до минулого нашого суспільства. Формується потреба скласти цілісне уявлення про історичну спадщину культури, невід'ємною частиною якої є історія книги та бібліотек. Відтворення особливостей становлення та формування бібліотек, бібліотечної справи, аналітична інтерпретація подій і фактів розвитку книжкових зібрань важливі не тільки власне для бібліотекознавства, а й для цілісного відображення історії вітчизняної духовної культури. Реконструкція окремих етапів розвитку бібліотек в Україні допоможе висвітленню не тільки певних сторінок історії цього важливого соціального інституту, а й вирішенню деяких сучасних проблем бібліотечної справи, таких, наприклад, як формування мережі публічних бібліотек, організація бібліотечного обслуговування населення, залучення місцевих органів самоврядування та населення до бібліотечної справи та ін.

Важливою складовою історії бібліотек в Україні є становлення та розвиток бібліотек церковних братств. Увагу дослідників привертала діяльність переважно великих організацій, сфера впливу яких мала регіональне значення (Львівське, Київське, Луцьке та деякі ін.). Здебільшого дослідження були присвячені діяльності Львівського Ставропігійського братства, оскільки зберігся архів, який вели братчики протягом двох століть. Соціально-культурній діяльності, зокрема вивченню стану братської бібліотеки, присвятили праці польські дослідники К. Бадецький та Й. Сковеч, вітчизняні історики І. Крип'якевич, І. Свенціцький, Я. Ісаєвич, Ю. Шустова та ін. Найповніший аналіз розвитку бібліотеки Львівського братства зроблено в працях Ю. Шустової. Певні аспекти вивчення стану і розвитку братських бібліотек досліджували Є. Бандтке, Б. Лоренс, Л. Бандилко, О. Барвінський, Р. Коляда, А. Климчук, І. Мицько, О. Огнева та ін. Діяльності бібліотек церковних братств присвятив окремий розділ у навчальному посібнику "Історія бібліотечної справи в Україні" (Х., 2013) харківський бібліотекознавець В. Сєдих, на думку якого розвиток був зумовлений протидією братств національно-культурному та релігійному гнобленню, передусім "польських функціонерів" Речі Посполитої, також зобов'язанням братчиків уміти читати та коментувати Біблію, що було зафіксовано в статуті православних братств [40, с. 28]. Незважаючи на значну кількість наукових праць, що торкаються стану та розвитку окремих бібліотек церковних братств або певних аспектів їхньої діяльності, ще немає робіт, які узагальнювали б цей матеріал та здійснювали всебічний історико-книгознавчий та культуро-

логічний аналіз розвитку цих книжкових зібрань протягом усього періоду існування, широко висвітлювали б значення в інтелектуальному житті українського суспільства та багатогранність соціальної ролі у сферах науки, освіти та піднесення духовної культури загалом.

Релігійні братства на християнському Сході, що об'єднували церковний клір і світських людей для здійснення спільних поховань померлих, молитов та інших релігійних обрядів, з'явилися у IV ст. У Середні віки ремісничі цехи часто утворювали релігійні братства, які, крім благодійних та церковно-обрядових справ, займалися також регламентацією продукції і продажем виробів. В Україні братчини з'явилися в XII ст., але до XV—XVI ст., коли в Європі почалися релігійні реформаційні рухи, вони не набули значного поширення. Реформаційні рухи на фоні розвитку економіки, торгівлі та міського життя в цілому активізували роботу братств, які з поширенням Магдебурзького права та цехових корпоративних організацій набували певної незалежності. У католиків, починаючи з середини XVI ст., діяльність братств набула контрреформаційного характеру і була повністю підпорядкована клірові. В Речі Посполитій у той час церковне братство (лат. "confraternitas" — братство) — це релігійне об'єднання, створене церквою і підпорядковане їй, яке має певну правову незалежність, власну адміністрацію, статут. Метою братства насамперед було поглиблення й активізація християнського життя. В Україні православні братства в зазначений період — це національно-релігійні громадські організації міщан, які поширювали свою діяльність у соціально-політичній та культурно-просвітницькій сферах. Вони створювалися за ініціативою православних міщан, а не архієреїв, та самі вирішували напрями і принципи своєї діяльності. До того ж вони намагалися контролювати власне православне духовництво [26, с. 188]. Головною особливістю українського братського руху в XVI—XVII ст. (в якому Львівське Успенське займало провідне місце) є те, що, залишаючись середньовічними корпораціями, братства були національно-культурними лідерами прогресивної частини суспільства, що боролися за політичні, професійні, релігійні та культурні права українського народу: відстоювали національно-культурну самобутність; прагнули до гуманістичних ідеалів устрою суспільного життя; захищали принципи певної незалежності в церковній та світській діяльності, сферах освіти, книговидавництва та ін. Братства відкривали й утримували школи, друкарні, лікарні, шпиталі, за-

сновували бібліотеки, розповсюджували релігійні та загальноосвітні книги.

У 1574 р., під впливом прогресивної громадськості, польський король Стефан Баторій (1533—1586) видав декрет про дозвіл віленським громадянам відкрити й утримувати братські школи. Починаючи з 1575 р., це право було поширене на всі православні братства Великого Польсько-Литовського князівства й Галичини. Наприкінці XVI — на поч. XVII ст. вони виникли в Рогатині, Красноставі, Могильові, Крем'янці, Гощі, Галичі, Перемишлі, Любачеві, Дрогобичі, Володимирі, Дубні, Замості, Луцьку, Львові, Києві та в інших містах і містечках. Із 80-х рр. XVI ст. брали активну участь у боротьбі проти єзуїтської пропаганди та примусового насадження уніатства, посилення польсько-шляхетського гніту, національного та релігійного угисків і набували великого громадсько-політичного й національно-культурного значення. Братства внесли своєрідний дух змагання в діяльність православної та унійної церков, що сприяло підвищенню рівня релігійного життя, культурно-освітнього руху. Видатні церковні, культурно-освітні діячі, що збиралися навколо братських організацій, при яких створювалися друкарні, школи, бібліотеки, розуміли, що освіта — найкраща зброя для захисту своєї віри та національно-культурного розвитку.

Одну з перших братських шкіл було засновано близько 1586 р. у Львові при Успенському братстві. Її фундаторами були міщани, члени братства Юрій Рогатинець (1555—1605(1608?)) та Дмитро Красовський (друга пол. XVI ст.), викладачі братських шкіл брати Стефан Зизаній (1550—1634) та Лаврентій Зизаній (60-ті рр. XVI — 1634). Наприкінці XVI ст. було засновано близько 30 слов'яно-греко-латинських шкіл, які утримували за рахунок внесків братчиків. У них навчалися діти всіх класів, бідні та сироти вчилися безкоштовно. Учні цих шкіл, окрім слов'янської, грецької, польської, латинської мов, оволодівали програмою "семи вільних наук", яка поділялася на "тривіум" (граматика, діалектика (логіка), риторика) і "квадривіум" (музика, арифметика, геометрія, астрономія). Тоді предмети часто викладали за рукописними компілятивними збірниками (у цьому сенсі — скорочений переклад певних творів), наприклад, працями Іоанна Дамаскіна (675—753(780?)) з логіки та діалектики. У XVI—XVII ст. такі збірники були надзвичайно популярними та зберігалися у книжкових зібраннях, зокрема Львівського братства [48, с. 381—382]. Курс діалектики часто викладався разом із курсом риторики, оскільки важливо було не тільки оволодіти поняттями, а й навичками переконливо обґрунтовувати певні аргументи. Таку методику викладання цих предметів підтверджують збірники з бібліотеки Львівського братства, які включали діалектику і риторику [57, с. 179—180]. Курс риторики базувався на вивченні античних авторів (Ісократ, Демокріт, Цицерон), а також творів українських авторів (Кирила Транквіліона-Ставровецького, Іоаннікія Галатовського, Лазаря Барановича, Антонія Радивилівського, Михайла Козачинського). Курс математичних наук розкривав здебільшого розділи з арифметики [20, с. 161—162]. З астрономії вивчали тільки певні розділи, насамперед — хронологію. Викладачі астрономії спиралися переважно на птолемейську систему світу. Проте деякі з них були знайомі з геліоцентричною системою Міколі Коперника (1473—1543) та читали його працю "Про обертання небесних сфер" (1543) [12, с. 61]. Цікаво, що коли видатний вітчизняний культурно-освітній та церковний діяч Лаврентій Зизаній приїхав 1626 р. до Москви у складі посольства від київського митрополита Іова Борецького (1560—1631), він мав намір видати тут свій "Катехізис" протестантського спрямування, де писав, зокрема, "о круязх небесних

и о планитах, и о зодиях, и о затмении солнца, о громе и о молнии, о тресновении и о шибении, и о Перуне, о комитах и о прочая звездах". Можливо, такий "розділ із природознавства" Лаврентій Зизаній читав під час викладання курсу астрономії у Львівській братській школі. У Москві, при обговоренні його книги, цей розділ друкувати заборонили, мотивуючи тим, що автор багато відомостей подавав з астрології, яка походить "от волхвов эллинских и от идолослужителей", та положень з богослов'я, що мали розбіжності з догматами церкви [38, с. 96]. Лаврентій Зизаній змушений був погодитися, і "Катехізис" був виданий у Москві в 1627 р. Невдовзі московський патріарх Філарет (1553—1633) не дозволив випустити твір "литовського протопопа" і постановив спалити всі примірники видання, проте кілька випадково вціліло. У "Катехізисі" Зизаній давав пояснення багатьох явищ природними причинами, ставив під сумнів догмат про єдиносущність Трійці й обґрунтовував тези про принцип рівності всіх людей перед Богом та про свободу волі людини, здатної "самовластно" робити вибір між добром і злом.

У деяких братських школах вивчали основи богослов'я та філософії. Пізніше окремі школи переросли у вищі навчальні заклади, як, наприклад, Києво-Могилянська академія. У Львові польський король, щоб не допустити перетворення Львівської братської школи в академію, надав у 1661 р. Львівському єзуїтському колегіумові права академії (університету), оскільки двох академій в одній місцевості мати не дозволялося. За підрахунками польського дослідника Лешека Цвікла, на Правобережній Україні у XVII ст. було відкрито понад двісті братських шкіл, а на початку XVIII ст. початкові школи було відкрито майже при кожній церкві [2, с. 130]. Відомо, що в Західній Європі визначні наукові сили нерідко групувалися навколо друкарень та навчальних закладів (наприклад, Альдинська академія (1500) у Венеції). Так само склалося у Львові та Острозі, де члени науково-літературного гуртка були одночасно викладачами школи і співробітниками друкарні. У 1580-х рр. Львівське Успенське братство викупило за 1500 золотих друкарню Івана Федорова (1520—1583), де були видані перший український "Буквар" (Львів, 1574), "Апостол" (Львів, 1573—1574), а пізніше — "Адельфотес, або Граматика доброглаголивого еллинословенского языка" (Львів, 1591), що була складена в 1588 р. ректором братської школи (гр. "адельфотес" — братство) Арсенієм Елассонським (1550—1625) та його учнями. Звичайно, книги, що видавалися в друкарні Львівського братства потрапляли до їхньої бібліотеки, яка мала також видання інших братств та багато рукописів, що активно створювалися і переписувалися братчиками. Витрати покривалися за рахунок внесків членів, прибутків від нерухомого майна, друкарень, відсотків від позик. Львівська друкарня братчиків мала велику користь від школи, оскільки приваблювала освічених людей, які могли стати редакторами і авторами видань, що потребували підготовки. Для забезпечення навчання ця друкарня отримала право публікувати праці не тільки з богослов'я, а й з граматики, поетики, риторики, філософії, історії та ін. Багато з цих видань зазвичай потрапляли до братських бібліотек і передусім до книгозбірні Львівського братства.

У Львівській братській школі навчалися або викладали Стефан і Лаврентій Зизанії, Мелетій Смотрицький, Кирило Транквіліон-Ставровецький, Ісайя Копинський, Іов Борецький, Памво Беринда, Гаврило Дорофієвич, Захарія Копистенський, Сильвестр Косов, Ісайя Трофимович-Козловський, Петро Могила та ін. До братств входили представники шляхти, духовенства, різні прошарки міщан та козацтва. Так, наприклад, Луцьке Хрестовоздвиженське братство, що було засноване в 1617 р., здебільшого складалося з представників шляхти, а до Київського Богоявленського братства, створе-

ного в 1615 р., у 1620 р. вступило все Запорізьке військо на чолі з гетьманом Петром Сагайдачним (1570—1622). У другій половині XVII—XVIII ст. братства діяли в більшості міст Галичини, Волині, Наддніпрянщини, в окремих містах Лівобережної України та навіть у деяких селах. Зокрема, тільки у Львові у XVII—XVIII ст. — більше 40 братств різних конфесій, а в Перемишльській єпархії — 235 православних та уніатських [4, с. 213].

Книжкова справа та організація бібліотек займали важливе місце в діяльності братств. Про склад книжкових зібрань Луцька, Перемишля, Кам'янця та деяких інших міст зазначеного періоду збереглися лише окремі відомості. Більш-менш повну інформацію про розвиток бібліотеки можна отримати за архівними матеріалами лише для книгозбірні Львівського Успенського Ставропігійського братства [22, с. 357]. Збирання книг було для православних братств однією з найважливіших сфер діяльності. Підтвердженням слугує той факт, що протягом XVII—XVIII ст. братчики обирали зі свого складу спеціальних "дозорців бібліотеки", "витрикушів" (лат. "vitricus" — наглядач, опікун). Зокрема, в 1648 р. виконання цих обов'язків у бібліотеці Львівського братства було доручено Павлові Лавришовичу, в 1657 р. — Василеві Леоновичу, в 1747 р. — Дмитру Деймі. Після юридичного оформлення у 1586 р. Львівське братство стало найбільшим центром книжкової культури: воно не тільки збирало книги, а й очолило видання книг кириличного письма у власній друкарні, успадкованій від Івана Федорова, виступало в ролі замовника виготовлення рукописних книг на пергаменті та папері, займалося книготоргівлею тощо. Зародком бібліотеки Львівського братства можна вважати збірку з 55 богослужбових книг, що була при львівській Успенській церкві (1579), і книжкове зібрання Онуфрієвського монастиря (33 т.) [54, с. 530]. Збереглися також відомості про книжкове зібрання одного із засновників Львівського Успенського братства — Леська Малецького, який у 1589 р. заповів братству своє майно і невелике книжкове зібрання. Реєстр книг цієї бібліотеки був датований 1590 р. [5, с. 167—168], а книжкове зібрання нараховувало 23 книги польською та слов'янською мовами, що були розділені на дві групи: "руські книги" (сім книг) і "польські книги" (15 книг, у тому числі одна чеська). Серед "руських книг" — чотири рукописи і три видання (здебільшого літургійні та богослужбові книги). Тематичний склад "польських книг", крім богослужбових, містив книги світського змісту, в тому числі історичні праці, зокрема "Хроніки" Мартина Бельського (можливо, це одне з видань "Хронік" ("Kronik") Мартина (Марціна) Бельського (1494—1575): "Kronika wszystkiego świata" ("Історія всього світу") (Краків, 1551, 1554, 1564) або "Kronika Polska..." (Краків, 1597)) та "Угорська хроніка". Видання, що зазначено як "Historia Iozepha", можна атрибутиувати як "Історію про святого Іосифа патріарха Старого заповіту" ("Historia o świętym Józefie Patryarsze starego Zakonu" (Краків, 1530 або 1540)). У зібранні Леська Малецького було також видання Арістотеля — "Problemata Aristotelis. Gadki z pisma... Aristotela... tak przyrodzoney iako u lekarskiej nauki... wybrane. Tłumaczem jest Andrzej Glaber" (Краків, 1535) [52, с. 101—104].

У подальшому фонд бібліотеки Львівського Успенського братства формувався шляхом дарувань, пожертв та заповітів. Свої книжки бібліотеці дарували вчителі, учні та різноманітні гості. Так, наприклад, І. Вишенський (1550—1621) подарував братству "Хроніку Грецьку", константинопольський купець М. Новак — п'ять томів церковних книг, І. Галятівський (1620—1688) — свою працю "Ключ разумения..." [22, с. 369]. Студенти, що жили при братстві та вчилися в школі, часто дарували бібліотеці свої рукописні кур-

си з філософії та інших наук. Незважаючи на таку хаотичність комплектування фонду, книги відображають коло інтересів братчиків та діячів, пов'язаних з братським рухом [17, с. 126—132]. Динаміку збільшення книжкового фонду бібліотеки Львівського братства та структурні зміни в ньому можна простежити за інвентарними описами (своєрідними "каталогами") бібліотеки, які час від часу складалися львівськими братчиками (1601, 1611, 1619, 1637, 1688, 1732, 1758 pp. та ін.). Так, за інвентарним описом 1601 р. книжковий фонд нараховував 120 назв (155 т.) [56, с. 105]. В основу систематизації фонду було покладено мовну ознаку, за якою всі книги були розподілені на чотири розділи: слов'янські (церковно-слов'янською та давньоукраїнською мовами — 69 назв), грецькі (6 назв), латинські (21 назва) та польські книги (24 назви). Більш як 80% слов'янської частини фонду — це рукописні церковно-богословські книги. Зі світських рукописів були: "Космография сербская", "Хроника о Греком панстве", "Знаменарий", "Книга Ерван" та декілька збірників. Із друкованих книг були видання Швайпольта Фіюля ("Триодь цветная" (Краків, 1491), Франциска Скорини ("Книга о премудрости Соломона" (Прага, 1517) та видання 1517—1519 pp. окремих книг Біблії, Івана Федорова ("Евангелие учительное" (Заблудов, 1569), "Псалтырь с Часословцем" (Заблудов, 1570), "Апостол" (Львів, 1574) (шість примірників), друки Мамоничів ("Псалтырь" (Вільно, 1576)), видатного італійського видавця та вченого-гуманіста Альда Мануція (1449—1515), острозькі друки (зокрема, 1594—1595 pp.), львівські видання братчиків (наприклад, "Просфонима" (1591) — поетичний панегірик з віршами учнів, випущений на честь приїзду до Львова у 1591 р. Київського митрополита Михайла Рогози (1540—1599), полемічний твір александрійського патріарха Мелетія Пігаса "О христیانском благочестии..." (Львів, 1593) та ін. У книжковому зібранні братчиків знаходилися праці Арістотеля, Платона, Гомера, Гесіода, Демосфена, Еврипіда, Фукидіда, Ксенофонта, Плутарха, Лукіана, Овідія, Горация, Вергілія, Цицерона, Валерія Максима, якими користувалися, вивчаючи латинську мову, риторику, філософію тощо. Значну частину "латинського" відділу становили різноманітні граматики та словники. "Польська книга" була переважно (64%) релігійного змісту [56, с. 106]. Світська книга в цьому розділі була представлена художніми творами, зазначеними хроніками, працями з філософії та ін. У книжковому зібранні Львівського братства зберігалися праці західноєвропейських гуманістів, зокрема видатного представника італійського відродження Торквато Тасо (1544—1595). Великого значення для братських шкіл набули створені викладачами Львівської та інших шкіл букварі та граматики слов'янської мови, наприклад, перший систематичний підручник церковнослов'янської мови, призначений для шкіл, — "Грамматика словенская" (Вільно, 1596) і "Наука ко читанню і розумінню писма словенскаго" Лаврентія Зизанія (Вільно, 1596). Також використовували "Грамматик грецьких звязаных сем", "Грамматик грецьких невязаных немало" (можливо, це "Адельфотес..." (Львів, 1591)) та ін. Наявність цих книг в бібліотеці частково відображає коло читання братчиків та рівень навчання в братській школі.

За реєстром 1619 р., у бібліотеці Львівського братства налічувалося понад 250 видань та рукописів (близько 200 назв). Із 1601 р. книжкові фонди збільшилися майже вдвічі. Цифри приблизні внаслідок недосконалості опису книг, наявності повторів, дублетів тощо [25, с. 157]. Книжки були розподілені вже на п'ять відділів також за мовною ознакою: 1. "Книги"; 2. "Книги церковные" — майже всі слов'янською мовою; 3. "Книги грецькі"; 4. "Книги латинські"; 5. "Книги полські". З цих книжок: 136 — слов'янською мовою, 29 — польською, 22 — грецькою, 11 — латинською, 2 — чеською (зокрема, видання Біблії (скоріше за все, Ф. Скорини (Прага, 1519)) та

"Космографія" (можливо, празьке 1554 р.)). Також можна зазначити, що в бібліотеці було приблизно 121 видання і 79 рукописів (майже всі рукописи були релігійної тематики, написані кирилицею, лише два з них були історичного змісту: "Кронника писаная о Греках" та "Кронничка писаная на осмерине"). Серед найдавніших — видання Ф. Скорини "Премудрости Соломона друку праского" (1518). Острозька Біблія (1581) була в чотирьох примірниках. Із видань друкарні Львівського братства були вищенаведені граматика, праця "О христіанском благочестіі..." патріарха Мелетія (Львів, 1593), "Часослов" (Львів, 1608), "Псалтырь" (Львів, 1608 або 1615), "Книжок о воспитании чад" ("Беседа избранная о воспитании чад" Іоанна Златоуста (Львів, 1609)) та ін. [25, с. 159—161]. Також видання з друкарень Києва, Стрятини, Крилово, Вільно та інших міст. Більшість із них мали церковно-богословську тематику. Зі світських латиною було кілька видань Арістотеля — "Лукіанови опера", "Грамматика Клеонарді" (можливо, це "Досконаліші настанови щодо грецької мови" Миколая Клеонарді (Вільно, 1600)), "Хронографія" (ймовірно, "Chronographiae..." Гільберта Генебрарді (Париж, 1581)), твори Цицерона, Овідія, Вергілія, Валерія Максима, словники і підручники з діалектики, риторики, грамматики. Був також "Органон" Арістотеля давньогрецькою мовою. Зі світських видань польською мовою були переважно праці з історії та права: "Історія о войне жидовской", "Історія венгерская", "Кроннека полска Белского на пул дестю", "Книга конституцій в червонной оправе", "Конституції две". Можливо, укладачі реєстрів не звертали уваги на невеличкі видання панегіриків, віршів, посланій тощо, які відсутні в інвентарних описах. За підрахунками видатного вітчизняного історика, академіка І. Крип'якевича (1886—1967), приблизно 87% фонду бібліотеки становила церковно-богословська література, 4% — художня, 5% — наукова, 4% — навчальна [25, с. 164]. Цікаво, що в каталожному описі тільки інколи подаються відомості про розмір книги, матеріал, місце друку, особливості оправу і ніколи — про рік видання (окрім слова "старая"). Із позначок у каталозі можна дізнатися, що книжки видавали для задоволення різних потреб тих чи інших діячів або установ братства (школи та друкарні). Братство іноді дарувало книги з бібліотеки церквам, монастирям, іншим братствам та братчикам, а також приватним особам. Зазвичай це були видання братських друкарень або дублети. Через недостатній контроль книжки часто не поверталися до бібліотеки, про що залишилися такі позначки: "нет", "немаш", "нет давно", "не нашолся". Є вказівки на те, що львівські братчики обмінювалися книгами з іншими братчиками та установами, але частіше дарували або продавали як видання, так і рукописи [54, с. 529].

В інвентарному описі бібліотеки Львівського братства 1688 р., окрім зазначених розділів, виділено окремо "греко-латинські книги", тобто праці грецьких авторів у перекладі латинською мовою. Часто це були видання з паралельним грецьким і латинським текстом. До цього розділу потрапили праці Арістотеля, Геліодора, Еврипіда, Езопа, Іоанна Златоуста, Діонісія Ареопажита, Спіфанія Александрійського, Антонія Великого, греко-латинське видання апокрифів та ін. Розділ мав декілька словників та граматик (праці Клеонарді, Прісціана та ін.). За інвентарним описом можна побачити, що кількість творів українських письменників поступово зростала, зокрема надійшли "Ключ разумения" (Київ, 1659), "Небо новое" (Львів, друк. М. Сльозки, 1665), "Месія правдивий" (Київ, 1669) Іоанкія Галатовського (1620—1688), "Огородок Марії Богородиці" (Київ, 1676) та "Вінець Христов" (Київ, 1688) Антонія Радивиловського (1620—1688) і польськомовні твори українських авторів ("Епанортосіс або Перспектива" Касіяна Саковича (1578—1647) (Краків, 1642), "Літос" Петра Могили (1596—1647), що був надрукований

під псевдонімом Євсевія Піміна (Київ, 1644) та ін. В реєстрі 1688 р. розміщено низку підручників грецької і латинської мов та словників, зокрема посібник для вивчення латинської фразеології Альда Мануція Молодшого (1547—1597), що був популярним у зв'язку з характерним для доби Ренесансу прагненням поліпшити стиль латинської мови. Розділ "латинської книги" був представлений авторами всіх головних періодів розвитку античної літератури: класичного (Езоп, Піндар, Еврипід), елліністичного (Геліодор, Аполлоній з Александрії, Лікофрон з Халкідів), греко-римського (Гораций, Овідій, Вергілій, Лукіан із Самоса) та візантійської літератури (праці Ієроніма, Діонісія Ареопажита, Аполонія Александрійського та ін.). Із творів італійських гуманістів, написаних латиною, братська книгозбірня мала видання Франческо Петрарки, Піко дела Мірандоли, Джіроламо Кардано та ін. Значно збагатився цей розділ працями з філософії (зокрема, Арістотеля ("Метафізика"), Орігена ("Твердиня"), Меліса Самоського, Валерія Максима та ін.) та з риторики (особливо працями Цицерона). Поповнилася бібліотека і підручниками з логіки, діалектики, риторики (праці Порпоріті, Франческо Бенеса та ін.), грамматики ("Граматичні настанови" Прісціана, латинські граматика Корнелія Валерія та Емануїла Альвареса), а також словниками (зокрема, турецько-арабо-персидським) [54, с. 545]. У розділі "польської книги" за реєстром 1688 р. переважали видання релігійної тематики. Це виявляє зацікавленість братчиків богословськими суперечками у суспільстві Речі Посполитої, зокрема заслуговують на увагу праці "Відмінності Старого завіту від Нового" (1568) Григорія Павла із Бжезін (1526—1591) та Петра Статорія "Люблінська диспутация з єзуїтом ксьондзом Адріаном Радзімінським" (Краків, 1592). До розділу також потрапили видання чеською мовою, зокрема велика за обсягом "Космографія" (можливо, це празьке видання книги Яна і Сигізмунда з Пухова (Прага, 1554)) та Біблія (Прага, 1517—1519) [22, с. 370—371]. "Грецька книга" представлена працями Арістотеля, Платона, Лукіана, Демосфена, Ісократ, Плутарха, Іоанна Златоуста, коментарем до "Іліади" єпископа з Фессалоніки Євстафія та ін. Цікаво, що за останні 50 років (1637—1688) книжкове зібрання львівських братчиків значно поповнилося працями з патристики, зокрема найбільше було творів Іоанна Златоуста — 23 книги (з них — 13 рукописів) [54, с. 544]. У бібліотеці також були "Афонський збірник", збірник епіграм грецьких поетів та ін. Книги з історії — це праці Ксенофонта, Фукидіда, Діонісія Галікарнаського, Плутарха ("Порівняльні життєписи"), М. А. Сабелика (йдеться, певно, про Сабелика, Марка Антонія Кокіо (1436—1506), італійського історика й оратора, автора "Історії Венеції") та ін. Із філософських праць перше місце займали видання Арістотеля (за списком 1688 р. — дев'ять видань його праць). Були також різноманітні підручники з філософії, а також праці з інших галузей знань, зокрема медичні твори Галена, Павла Егінського, Сиреніуса та ін. Загалом згідно з інвентарним описом 1688 р. було 449 примірників книг (384 назви). Аналіз опису книг дає змогу зробити висновок про те, що поступово все більше уваги приділялося латиномовній класичній книзі, зокрема виданням сучасних (друга половина XVII ст.) авторів. Тоді богослужбові книги були відокремлені від інших (відібрано 50 книг, 10 з яких — Євангелія) [54, с. 517]. Цікаво, що саме з середини XVII ст. Львівське братство друкувало книги переважно богословської тематики. Видання Львівського братства відтоді зберігалися вже окремо від бібліотечного фонду. Це свідчить про те, що книжкове зібрання поступово виокремлювалося в самостійний соціальний інститут. Проте не було постійного бібліотекаря, не проводився облік нових надходжень, не здійснювався контроль книг, виданих читачам, не було окремого постійного місця зберігання фонду бібліотеки.

Наведені переліки книжок дають змогу вивчати читачки смаки братчиків, викладачів, учнів братських шкіл та освічених православних міщан загалом. Наявність тих чи інших книжок також вказує на сферу розповсюдження в Україні друкованих видань та рукописів. Зокрема, в каталозі 1601 р. названо друковані "Тріоди" (пісню та цвітну) (можливо, це були кириличні першодруки Швайпольта Фіоля 1491 р.), два томи Біблії Франциска Скорини (Прага, 1519) (надалі в книжковому зібранні Львівського братства Чеську Біблію було представлено трьома примірниками, оскільки вона відігравала в той час значну роль у розвитку реформаційного руху), катехізис Симеона Будного (Несвіж, 1562), "Псалтирь" Івана Федорова (Заблудово, 1569). В інвентарних описах 1601 і 1619 рр. докладно подано острозькі видання, а в "каталозі" 1619 р. є, крім того, стрятинські друки та "Євангеліє учительне" (Кирилос: Друкарня Гедеона Балабана, 1606). Таким чином, на початок XVII ст. у бібліотеці репрезентовані видання всіх тогочасних центрів українського книговидання. Окрім цього, були рукописи діалогів та інтермедій, які писали та ставили учні або викладачі братської школи, а потім передавали їх до бібліотеки братства як рукописні збірники. Також на прохання викладачів школи братство купувало книги кращих драматургів сучасності, які згодом потрапляли до бібліотеки [57, с. 179—180]. Слід зазначити, що в бібліотеці була зібрана велика колекція нотних рукописів із записами партесного співу, книги з теорії музики, нотні видання братської друкарні (зокрема, "Ірмологіон" (Львів, 1709) (ірмологіон (ірмолой) — вид східнослов'янської церковної нотної збірки, музичний (гімнографічний) збірник духовного церковного піснеспіву (катавасій), які виконувалися під час церковної служби) [18, с. 48—57]. Зокрема, за описом нотних зошитів 1697 р., в якому було 467 хорових творів, можна дізнатися про імена багатьох невідомих композиторів XVI—XVII ст.

У 1708 р. під тиском католицького кліру Львівське братство прийняло унію, але боротьба між православними

та католиками не припинилася. Це відображалось на всіх сферах суспільного життя, зокрема і на діяльності бібліотеки братства. Звичайно, після 1708 р. Львівське братство активніше почало збирати в своїй бібліотеці праці католиків (богословські трактати, полемічні твори та ін.). Також з римокатолицького погляду відбиралися праці з історії, філософії, юриспруденції тощо. До того ж Комісія нунціатури в 1726 р. провела ревізію фонду та встановила, що книги, які зберігаються в бібліотеці братства, не відповідають католицькій вірі. Незабаром вона заборонила діяльність бібліотеки та друкарні. Секвестр продовжувався фактично до того часу, коли у 1730 р. почалися заходи з перевірки та виправлення церковнослов'янських книг. Усі книжки, що не відповідали католицькому канону, вилучали та знищували. За два роки роботи спеціальної комісії було втрачено багато унікальних рукописів та цінних видань. Робота Комісії нунціатури продовжувалася і в наступні роки (залишилися акти ревізії 1732, 1758—1760 рр.).

Інвентарний опис бібліотеки Львівського братства 1732 р. відрізнявся від попередніх тим, що книги були систематизовані не тільки за мовною ознакою, а й розподілені на рукописи і друки. При описі книг вказувався тільки автор чи коротка назва праці, що ускладнює ідентифікацію книг. За період 1688—1732 рр. бібліотека поповнилася працями Арістотеля, Епіктета, Ксенофонта, Цицерона, Агріколи, Генебрарді, сучасними трактатами, здебільшого латиною, з юриспруденції, теології, діалектики, етики, риторики, логіки, фізики та ін. Всього за цим описом значився 361 примірник (344 назви), що майже на 100 примірників менше, ніж було в 1688 р. Це пояснюється діяльністю Комісії нунціатури; відсутністю належного обліку і контролю за читачами (найпопулярніші книжки майже не повертали); відсутністю опису книг грецькою мовою; роздачею книг за борги та на подарунки.

(Закінчення в наступному номері)

Надійшла в редакцію 6 лютого 2014 року